

مدیریت در دانشگاه اسلامی 17/ سال هشتم، شماره 1/ بهار و تابستان 1398
Management in The Islamic University, 2019(Spring & Summer)17, Vol. 8, No.1

شناسایی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری در پرتو آیات قرآن کریم و بر پایه تقوا

جواد عطاران¹؛ سید مهدی الوانی²
حسن زارعی متین³؛ علی‌نقی امیری⁴
علی‌راد⁵

چکیده

هدف: هدف محققان در این پژوهش، شناسایی، دسته‌بندی و اولویت‌بندی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری با توجه به آموزه‌های اجتماعی قرآن کریم بود. **روش:** جامعه آماری تحقیق را خبرگان و فقهای برگزیده دینی در مقطع خارج فقه تشکیل می‌دهند که از بین آنها بر اساس روش ترکیبی (کیفی - کمی)، هفت نفر برای گردآوری اطلاعات در مرحله اول (مصاحبه عمیق و تشکیل گروه‌های کانونی) و 12 نفر برای مرحله دوم (توزیع پرسشنامه و شناسایی اهمیت و اولویت مسائل) برگزیده شدند. **یافته‌ها:** تجزیه و تحلیل داده‌ها منجر به شناسایی مهم‌ترین مسائل فرهنگی در پرتو آیات قرآن کریم و تفاسیر معتبر شیعی شد. لذا، 2201 آیه بیانگر مسئله، در قالب هفت دسته، 170 کد و دو بُعد نظری و عملی ارائه شد. پس از انجام آزمونهای دو جمله‌ای و فریدمن در نرم‌افزار اس.پی.اس.اس.20، مهم‌ترین مسائل فرهنگی مستخرج از آیات قرآن کریم در قالب 144 کد، شناسایی و اولویت‌بندی شدند. **نتیجه‌گیری:** به منظور شناسایی و برنامه‌ریزی برای برطرف کردن مسائل فرهنگی در سطوح ملی و سازمانی از نتایج به دست آمده در این پژوهش استفاده شود.

واژگان کلیدی: قرآن، مسائل فرهنگی، خط‌مشی‌گذاری فرهنگی.

♦ دریافت مقاله: 97/03/04؛ تصویب نهایی: 97/11/30

1. دکترای مدیریت، پردیس فارابی دانشگاه تهران، ایران (نویسنده مسئول) / نشانی: تهران؛ شهرک قدس، فاز 6، خیابان درختی، خیابان شهید ثقفی، کوچه مهر یکم، پلاک 3، طبقه اول / شماره: 02188649820 / Email: Attaranjavad@yahoo.com
2. دکترای مدیریت، استاد گروه مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی قزوین
3. دکترای مدیریت، استاد دانشکده مدیریت و حسابداری، پردیس فارابی دانشگاه تهران، ایران
4. دکترای مدیریت، دانشیار دانشکده مدیریت و حسابداری، پردیس فارابی دانشگاه تهران
5. دکتری قرآن و متون اسلامی، دانشیار، دانشکده علوم حدیث قم، پردیس فارابی دانشگاه تهران، ایران

الف) مقدمه

جوامع و انسانها اعتقادات، باورها، ارزشها و الگوهای رفتاری عموماً مشترکی دارند که فرهنگ آن جامعه یا نظام اجتماعی را تشکیل می‌دهند. سازمانها نیز به مثابه یک نظام اجتماعی، بر حسب اهداف و رسالت، تعهدات، ساختار سازمانی، فناوری و سیستمهای خود، فرهنگهای متفاوتی دارند. فرهنگ سازمانی، پیوند نزدیکی با فرهنگ عمومی جامعه و نقش بسیار مهمی در سازمان و رفتار سازمانی دارد. «دانشمندان معتقدند فرهنگ سازمانی بر تمام جنبه‌های سازمان تأثیر می‌گذارد. به همین دلیل، مهم‌ترین وظیفه مدیریت عالی سازمان را شکل‌دهی و مدیریت فرهنگ سازمانی می‌دانند» (زارعی مین، 1392:299). لذا می‌توان مهم‌ترین وظیفه حاکمیت را نیز مدیریت فرهنگ جامعه دانست. از طرفی، اهمیت خطمشی‌گذاری فرهنگی در جوامع نوین و سازمانهای بزرگ، برای مدیران کلان پوشیده نیست و می‌دانند که اولین و مهم‌ترین گام در فرایند خطمشی‌گذاری، شناخت دقیق مسئله عمومی است. اگر بخواهیم از منظر مفهومی و نظری، مجموعه دغدغه‌های مدیران فرهنگی کشور را بیان کنیم، می‌توان گفت که مهم‌ترین پرسش خطمشی‌گذاران فرهنگی این است که: «مسئله فرهنگی ما چیست؟ از کجا می‌آید؟ چگونه به مسئله‌ها دسترسی پیدا کنیم؟ آیا نقطه عزیمت خطمشی‌گذاری و برنامه‌ریزی، یک مسئله است یا آنکه از آرمان و اهداف غایی آغاز می‌شود؟» (فاضلی، 1394:2)

شناخت سیاستگذاران از جامعه آرمانی می‌تواند ضمن روش تحقیق علمی، به طور غیر مستقیم در گام نخست فرایند خطمشی‌گذاری (تبیین مسئله) و به طور مستقیم در گام دوم آن (ارائه راه‌حلهای پیشنهادی) بسیار اثرگذار باشد. بدیهی است یکی از بنیادی‌ترین جنبه‌های مفهومی در خطمشی‌گذاری و دلیل عدم تحقق ایده‌ها و خطمشی‌ها پس از اجرای یک خطمشی، غفلت از فهم ماهیت مسئله یا عدم درک احساس مشکل و ادراک آن در فرایند خطمشی‌گذاری است. از طرفی، همگان می‌دانیم که قرآن، گرانسنگ‌ترین و مانا‌ترین مانده حیاتی است که عزیزترین دین را به ارمغان آورده است؛ زیرا نخستین و جدی‌ترین منبع و مخزن اسلام در قلمرو هدایت انسان به سوی کمال، قرآن و آیه‌های روشنگر آن است که می‌تواند جامعه آرمانی را به تصویر بکشد. بر این اساس، تحقیق حاضر در صدد است مسائل فرهنگی مطرح شده در این کتاب مقدس را به روشهای علمی و با بهره‌گیری از خبرگان امر، احصا و تبیین کند تا مقداری از سازوکار پیمودن اولین گام از مدل فرایندی خطمشی‌گذاری فرهنگی را در پرتو آیات نورانی قرآن کریم فراهم کند.

ب) مبانی نظری تحقیق**1. فرهنگ**

فرهنگ مجموعه‌ای از آداب و رسوم، اعتقادات، اخلاق، مذهب، هنر و قوانین است. در تعریف فرهنگ یک ملت اشاره شده است که کلیه مظاهر معنوی و عوامل مادی حیات یک ملت، فرهنگ آن ملت نامیده می‌شود (دیویس، 1373:1).

1. Davis

5 شناسایی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری در پرتو آیات قرآن کریم ...

(240). فرهنگ می‌تواند منبع نیرومندی از هویت، هدف مشترک و رهنمود انعطاف‌پذیر باشد (آرمسترانگ،¹ 1380: 74). علاوه بر این، فرهنگ انعکاس‌دهنده ارزشها، روشهای رهبری و سیاستهاست. (کرون و کوین،² 1998)

2. فرهنگ در دین مبین اسلام

اسلام با محور قرار دادن توحید الهی و نفی طاغوتها و با تکیه بر ارزشهای مستند به آیات و روایات معصومین (ع) از دیگر فرهنگها متمایز می‌شود و کارآمدی فرهنگ خویش را در خصوصیات ذیل می‌داند:

یک) توحیدمداری: قرآن برنامه عینی دوری از شرک بر محور توحید در جامعه اسلامی است و مثالهای آن از زندگی پیامبران، مصداق بارز آنهاست. ساختار جامعه اسلامی باید از این کتاب اخذ شود. (معرفت، 1380: 93)

دو) همراهی دانش با بینش: در فرهنگ اسلامی، دانش در کنار بینش و حکمت قرار دارد. فرهنگی کامل است که متشکل از دو عنصر پر ارج علم و حکمت باشد. در این فرهنگ، دانش و بینش و حکمت، مقدمه آبادانی زمین‌اند. چه بسیاری از کشورهای طبیعی فراوان دارند، ولی به علت نداشتن علم و بینش یا یکی از آنها، در ذلت سلطه‌پذیری یا فقر به سر می‌برند. در اسلام به دنبال علم و بینش، تقوا می‌آید. بینش و تقوا اساس کار بوده و به علم جهت می‌دهند و مسیر شکوفایی آن را روشن می‌سازند. فرهنگ اسلامی درصدد توسعه دانش و بینش و فراگیر شدن تقوا در جامعه است. (موسوی همدانی، 1381: 27)

سه) ولایت‌مداری: در فرهنگ اسلامی، معیار و میزان و ملاک رفتارها در هر عصر، الگوی رفتاری امام و رهبر الهی همان عصر است. در فرهنگ اسلامی، ولایت روحی است که همبستگی و اتحاد در جامعه اسلامی حول آن می‌چرخد. امامت چون هسته مرکزی و نگه‌دارنده و نظم‌دهنده، کنترل‌کننده گردش چرخهای جامعه و بازدارنده از حرکتهای انحرافی است. (نوابی، 1382: 145)

چهار) تکلیف‌مداری: انسان در فرهنگ اسلامی عبث و بیهوده خلق نشده، بلکه از خلقت انسان هدفی دنبال می‌شود و اسلام برای رسیدن به این هدف، الگوها و شیوه‌های زندگی و در نهایت، فرهنگ خاصی را معرفی می‌کند و مجاز نمی‌شمارد که انسان هر امری را انجام دهد، بلکه او را مکلف به انجام کارهایی می‌کند که هویتی اصیل و شیوه‌ای خاص و سالم دارند تا هدف از آفرینش او تأمین شود. (همان)

پنج) حق‌مداری و حق‌گویی: در فرهنگ اسلامی همه چیز بر محور واقعیت و حق می‌چرخد. اسلام، حق و واقعیت را در زندگی آدمی در چیزهایی می‌داند که او را به تعالی کمال برساند. در این فرهنگ، هم به محتوای عمل و هم به شیوه عمل و هم ابزار آن توجه می‌شود. این فرهنگ هیچ‌گاه هدف، ابزار حرکت و شیوه‌های گزینشی را توجیه و تأیید نمی‌کند. (همان)

1. Armstrong

2. Cameron & Quin

2. خط‌مشی‌گذاری عمومی

یک) مفهوم و تعاریف

توماس دای، خط‌مشی عمومی را «هر آنچه که حکومتی انتخاب می‌کند تا انجام دهد یا انجام ندهد» توصیف می‌کند (هاولت و رامش، 1380: 7). صاحب‌نظر دیگری، خط‌مشی‌های عمومی را اصولی می‌داند که مراجع ذی‌صلاح در کشور وضع و به عنوان الگو و راهنما، اقدامات و فعالیت‌های لازم را در جامعه راهبری می‌کنند (لوانی، 1371: 22). ویلیام جنکینز در سال 1978 خط‌مشی عمومی را مجموعه تصمیمات متعامل بازیگر یا گروهی از بازیگران سیاسی درباره انتخاب اهداف و ابزار دستیابی به آنها در شرایط مشخص، به شرط آنکه این تصمیمات قانوناً در چارچوب اختیارات بازیگران اتخاذ شده باشند می‌داند. وی برخلاف توماس دای که خط‌مشی را یک انتخاب می‌داند، آن را فرایندی شامل یک سلسله اقدامات در نظر می‌گیرد که از زمان احساس مشکل عمومی (مرحله نهفتگی مشکل) شروع می‌شود و تا ارزیابی از اجرای خط‌مشی ادامه می‌یابد و صرفاً اتخاذ یک تصمیم نیست. جیمز اندرسون نیز خط‌مشی را مجموعه اقدامات هدف‌مدار بازیگر یا بازیگران برای برخورد با مشکل یا مسئله عمومی مد نظر توصیف می‌کند (اندرسون، 1984: 3). به طور کلی، خط‌مشی عمومی اصولی کلی‌اند که از ارزش‌های حاکم بر جامعه، ایدئولوژی و ساختار اجتماعی و سیاسی موجود در کشور نشأت گرفته، به عنوان الگوی اصلاح در عملکردها و اقدامات جامعه به کار می‌روند. بدین ترتیب، ارزش‌ها، جهان‌بینی و ساخت اجتماعی - سیاسی موجود در جامعه، اجزای تشکیل‌دهنده خط‌مشی عمومی‌اند. به عبارت دیگر؛ خط‌مشی عمومی، الگوی کلی فعالیت‌های دولت در یک زمینه خاص و دارای هدف و مقصود است. (بوچهدز، 1985: 29)

دو) فرایند خط‌مشی‌گذاری

بعد از گذشت 50 سال از ارائه اولین مدل فرایند خط‌مشی‌گذاری هارولد لاسول، نویسندگان تلاش‌های زیادی برای بهبود فرم اولیه فرایند انجام دادند و برای تشریح هر مرحله، از برجسبهای مختلف استفاده کردند. هاولت و رامش در سال 2003 فرایند خط‌مشی‌گذاری را به پنج مرحله (جدول 1) تقسیم کردند: 1. دستور‌گذاری، 2. شکل‌گیری، تهیه و تدوین، 3. تصمیم‌گیری، 4. اجرا، 5. ارزیابی. (هاولت و رامش، 1393: 48)

جدول 1: مراحل پنج‌گانه چرخه خط‌مشی و ارتباط آنها با حل مشکل کاربردی

ردیف	مراحل حل مشکل کاربردی	ردیف	مراحل چرخه خط‌مشی
1	تشخیص مشکل	1	دستور‌گذاری
2	پیشنهاد راه حلها	2	تنظیم خط‌مشی
3	انتخاب راه حل	3	تصمیم‌گیری
4	به اجرا درآوردن راه حل	4	اجرای خط‌مشی
5	نظارت و کنترل نتایج	5	ارزیابی خط‌مشی

1. Anderson

2. Buchhdz

7 ♦ شناسایی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری در پرتو آیات قرآن کریم ...

در یک جمع‌بندی، دیگر مراحل خط‌مشی‌گذاری را می‌توان به شرح ذیل بیان کرد:

- مرحله اول: تدوین و تنظیم
- گام اول: شناخت، درک و بیان مسئله یا مشکل
- گام دوم: تعیین دستورکار
- گام سوم: تجزیه و تحلیل و گزینه‌سازی
- گام چهارم: انتخاب گزینه
- گام پنجم: طراحی سیاست
- مرحله دوم: اجرا و به کارگیری خط‌مشی
- مرحله سوم: ارزیابی خط‌مشی
- مرحله چهارم: خاتمه خط‌مشی. (قلی‌پور، 1391: 124)

همان‌طور که مشاهده می‌شود، اولین و اساسی‌ترین گام در فرایند خط‌مشی‌گذاری، تشخیص مسئله است که در این پژوهش، نویسندگان در صدد تبیین آن برآمده‌اند.

3. خط‌مشی‌گذاری (سیاست‌گذاری) فرهنگی

در اصول سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مصوب 1371/5/20 شورای عالی انقلاب فرهنگی، تعریف ذیل از سیاست فرهنگی مبنا قرار گرفته است: سیاست فرهنگی، در حقیقت، همان توافق رسمی و اتفاق نظر مسئولان و متصدیان امور در تشخیص، تدوین و تعیین مهم‌ترین اصول و اولویتهای لازم‌الرعایه در حرکت فرهنگی است. سیاست فرهنگی را می‌توان اصول راهنمای کارگزاران فرهنگی و مجموعه‌علایم و نشانه‌هایی دانست که مسیر حرکت را نشان می‌دهد. به عبارت دیگر نوعی دستورالعمل فرهنگی است که روشنگر حرکت است. بنابر این، سیاست فرهنگی، معاهده‌ای است که سلسله‌ای از اولویتهای و اصول و فروع یک حرکت فرهنگی را «رسمیت» می‌دهد و همفکری و هم‌جهتی را با همکاری و هماهنگی توأم می‌کند. میثاقی است ملهم از آرمانها و اعتقادات، ناظر بر تجربه‌ها و واقعیات، محدود به ظرفیتهای و امکانات، توجه به آینده و اهداف بعید و قریب، که به هر حال در ظل و ذیل قانون اساسی قرار گرفته است. (اصول سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، 1371: 85)

سیاست فرهنگی یا «سیاست‌گذاری فرهنگی» شامل همه اقدامهایی است که از سوی دولت، نهادهای خصوصی و اتحادیه‌های اجتماعی برای سمت‌دهی توسعه نمادین، برآوردن نیازهای فرهنگی در مردم و دستیابی به توافقی درباره شکلی از نظم یا دگرگونی اجتماعی، انجام می‌شود. به عبارت ساده‌تر؛ سیاست فرهنگی شامل اصول مکتوب و غیر مکتوبی است که از سوی برنامه‌ریزان برای ایجاد تغییر در وضع موجود و دستیابی به اهداف مطلوب در حوزه‌های مختلف فرهنگی تدوین می‌شود و به اجرا درمی‌آید (صالحی امیری و عظیمی دولت‌آبادی، 1387: 179). با عنایت به اینکه «فرهنگ، مبداء همه خوشبختی‌ها و بدبختی‌های یک ملت است» (امام خمینی، 1378: 306) و با توجه به اینکه آینده فرهنگها

عمیقاً بستگی به سیاستهای فرهنگی دولتها دارد، لذا برای دستیابی به پیشرفت همه‌جانبه کشور و سازمان، ارائه سیستم خط‌مشی‌گذاری فرهنگی مناسب، جایگاه خاصی می‌یابد. (پورعزت و همکاران، 1392: 136)

4. مسائل در خط‌مشی‌گذاری فرهنگی

محور اصلی ایده علوم خط‌مشی، مسئله‌محوری¹ است؛ پیش‌فرضی که مدعی است خط‌مشی عمومی واکنشی راه حل‌محور به مسائل اجتماعی است. اگرچه این پیش‌فرض می‌تواند به چالش کشیده شود (و به چالش کشیده شده است)، ولی با ایده‌های سراسر است و مستقیم (شهودی) و تعاریف عموماً پذیرفته‌شده از اینکه خط‌مشی چیست و چه کاری انجام می‌دهد، متناسب است؛ یعنی خط‌مشی، نوعی اقدام سنجیده (یا عدم اقدام) دولت برای دستیابی به برخی اهداف مطلوب مد نظر است. در عین حال، پذیرفتن این مسئله‌محوری، سؤالهایی پیچیده را در پی دارد. چه مسائلی باید مورد توجه دولت قرار گیرند؟ چه کسانی تصمیم می‌گیرند مسئله چیست و آیا شایسته توجه و اقدام دولت است یا خیر؟ چه موقع و چرا خط‌مشی‌ها تغییر می‌کنند؟ آیا علت آن است که مسئله حل می‌شود یا علت آن است که مسئله باز تعریف می‌شود یا چیزی دیگر علت تغییر خط‌مشی است؟ این نوع سؤالها، هسته محوری مطالعه فرایند خط‌مشی‌اند که می‌تواند به عنوان مطالعه چگونگی ساخت خط‌مشی عمومی تصور شود. ابزارهایی که از طریق آنها مسائل تعریف و در حوزه توجه دولت قرار داده می‌شوند و همین‌طور چگونگی فرموله کردن راه‌حلهای و تصمیم‌گیری درباره آنها نیز در این فرایند قرار می‌گیرند. (دانا‌بی‌فرد، 1388: 8)

از طرفی، همان‌طور که پیش از این اشاره شد، اولین مرحله از فرایند خط‌مشی‌گذاری، شناخت و درک و بیان مسئله یا مشکل² است. به عنوان اولین مرحله از مراحل خط‌مشی‌گذاری، عوامل بی‌شماری ممکن است در معرفی و ارائه مسئله به عنوان یک مشکل عمومی نقش داشته باشند. از میان این گروه از عوامل می‌توان به تأثیر مطالعات، تحقیقات و بررسی‌ها، گزارشها و رخدادهای سخنرانی‌ها و اجتماعات اشاره کرد که به نحوی از انحاء، نیازها و کمبودهای شهروندان را بیان می‌کنند و به دنبال آن ضرورت پیگیری و اقدام از سوی سازمانهای عمومی احساس می‌شود (الوانی و شریف‌زاده، 1392: 8). علاوه بر اینها، در فرایند عقلایی خط‌مشی‌گذاری نیز مشاهده می‌شود که مرحله اول، تشخیص و تعیین مشکل عمومی است و پس از آن، یافتن راه‌حلهای ممکن؛ سپس پیش‌بینی نتایج راه‌حلهای و انتخاب خط‌مشی مطلوب و مشروعیت بخشیدن به آن و در آخرین مرحله، اجرا و ارزیابی قرار دارد. (هنری، 1986: 257)

متناسب با مباحث مطروحه، سازمانها به عنوان مهم‌ترین عنصر جامعه در کشور اسلامی ما، در سالهای اخیر از جهات مختلف نقد شده‌اند؛ زیرا نحوه تعامل دولت و مشتریان با سازمانها به گونه‌ای است که تصور شده اکثر سازمانها، نهادی غیر موکد یا صرفاً در پی سوداندوزی‌اند. ورود برخی از سازمانهای دولتی در عرصه بنگاه‌داری برای پوشش هزینه‌های فزاینده خود نیز این تصویر را پررنگ‌تر کرده است. از طرفی، بعد از انقلاب اسلامی و با تدوین

1. Problem Orientation
2. Understanding & Realizing the Public Problem
3. Henry

9 ♦ شناسایی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری در پرتو آیات قرآن کریم ...

قانون جدید و اصلاح قوانین قبلی، ضرورت دارد که از نظر فرهنگی، سازمانها به خط‌مشی‌های فرهنگی قابل قبولی با رویکرد اسلامی و ایرانی دست یابند تا مشروعیت‌شان در محیط فعالیت خدشه‌دار نشود. البته محقق در این پژوهش صرفاً رویکرد اسلامی با محوریت قرآن کریم را در دستور کار خود قرار داده است. عدم شناخت دقیق مسائل به عنوان مهم‌ترین مرحله خط‌مشی‌گذاری فرهنگی در پرتو آیات نورانی قرآن کریم و ضرورت تمیز آن از عارضه برای خط‌مشی‌گذاران بخش فرهنگی جامعه، مسئله اصلی این تحقیق است که اگر حل شود، سیاست‌گذاری‌ها در جهت حل مسائل واقعی انجام شده و اثربخشی خط‌مشی‌ها بیشتر و در نتیجه، مشروعیت عملکرد سازمانها به عنوان مهم‌ترین رکن جامعه، بهتر می‌شود و مردم شاهد حل مسائل عمومی در جامعه و سازمانها خواهند بود.

ج) پیشینه تجربی تحقیق

در جدول 2، به برخی از جدیدترین و مرتبط‌ترین تحقیقات داخلی و خارجی انجام شده در حوزه مربوط به این پژوهش و نتایج آنها به صورت خلاصه اشاره شده است.

جدول 2: خلاصه‌ای از نتایج تحقیقات انجام شده در حوزه فرهنگ سازمانی و فرهنگ اسلامی

ردیف	محققان	عنوان	خلاصه‌ای از نتایج
1	همايون و جعفری هفتخوانی، 1387	درآمدی بر مفهوم و روش سیاست‌گذاری فرهنگی؛ درساهی برای سیاست‌گذاران	دستیابی به چالشهای موجود در سیاست‌گذاری فرهنگی کشور از جمله: - ضعف در تعریف مسائل فرهنگی؛ - درک متفاوت از وضعیت موجود و مطلوب فرهنگ کشور؛ - عدم گفتمان‌سازی برای سیاستها؛ - اجرای ضعیف و غیر عقلایی سیاستهای فرهنگی؛ - ناکارآمدی اداری نظام مدیریت فرهنگی کشور؛ - فقدان نظریه فرهنگی بومی مورد اجماع (بی نظریه‌ای فرهنگی)؛ - فقدان انسجام و هماهنگی در سطح کلان؛ - کمیت‌ناپذیری در ارزیابی سیاستهای فرهنگی؛ - تفسیرپذیری اهداف سیاست فرهنگی به دلیل عدم وجود محکی جامع برای ارزیابی سیاستها؛ - فقدان متدولوژی شامل شناخت دقیق و تصریح مسئله به عنوان مهم‌ترین بخش از فرایند خط‌مشی‌گذاری و تقیح و تشریح اهداف.
2	هادوی‌نژاد و همکاران، 1390	پیش‌فرضها و ارزشهای فرهنگ سازمانی اسلامی: پژوهشی در چارچوب مدل فرهنگ سازمانی شاین	معرفی پیش‌فرضها و ارزشهای فرهنگ سازمانی اسلامی در قالب نمونه اعلی (نوع آرمانی اسلامی) مستخرج از بررسی تاریخی پدیده با رجوع به منابع معتبر اسلامی. ارزشها در رابطه با ارتباط وجودی انسان سازمانی با غیب، نبی، اولی الامر و رهبری سازمان، مؤمنان، شیاطین، نفس و طبیعت و نعمتهای الهی تعریف شده‌اند.
3	پورعزت و الوانی، 1383	مبانی منطقی طراحی سیستم خط‌مشی‌گذاری دولتی برای تحقق عدالت حق مدار(بر اساس	1. با استفاده از روش تحلیل منطقی بدون رویکرد ایدئولوژیک به متون دینی می‌توان به مجموعه‌ای از اصول و مبانی منطقی دست یافت که می‌تواند مبنایی برای خط‌مشی‌گذاری حق‌مدار باشد. در این مطالعه برای نمونه، نهج البلاغه مبنای عمل قرار گرفته است. 2. وجوه و ابعاد اصلی سیستم خط‌مشی‌گذاری حق‌مدار علوی عبارتند از: تأمین امنیت کامل، رفاه نسبی و آگاهی کافی برای همه آحاد جامعه از اهداف اصلی این سیستم است، این سیستم

ملتمزم به شناسایی دقیق و مصر به احقاق حقوق حقه همه آحاد جامعه است، در فراگرد اجرای خط‌مشی در سیستم خط‌مشی‌گذاری حق‌مدار علوی نسبت به رعایت انصاف و عدالت در کلیه مراحل اجرایی تعهد وجود دارد.	نهج البلاغه		
ارائه مدل خط‌مشی‌گذاری فرهنگی تلفیقی که از مدل‌های سیستمی، نخبگان توده، عقلایی، تغییرات تدریجی و نهادی پدید آمده و در قالب مدل فراگردی مستقر می‌شود. این مدل، چند بعدی است و رویکردهای آینده‌نگرانه در آن لحاظ شده است.	تدوین سیستم خط‌مشی‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر با استفاده از هم‌افزایی مدل	پورعزت و همکاران، 1392	4
ارائه 22 ویژگی برای فرهنگ سازمانی اسلامی بر اساس قرآن، سنت، اجماع و قیاس و ترسیم مدل این فرهنگ.	فرهنگ سازمانی: ویژگی‌ها و چارچوب از منظر اسلامی	هوگو ¹ و همکاران، 2013	5
در بین کارکنان جاوای مرکزی: - رهبری اسلامی با انگیزه کاری اسلامی، عملکرد اسلامی و فرهنگ سازمانی اسلامی رابطه مستقیم دارد است. - فرهنگ سازمانی اسلامی با رهبری اسلامی، انگیزه کاری اسلامی و عملکرد کارکنان رابطه مستقیم دارد. - انگیزه کاری اسلامی با عملکرد اسلامی کارکنان رابطه مستقیم دارد.	پیااده‌سازی رهبری اسلامی و فرهنگ سازمانی اسلامی و اثرات آنها بر انگیزش کاری و عملکرد اسلامی	حکیم، 2012	6
بسط مفهوم رفاه و ارائه مدل رفاه و حفاظت برای مدیریت سازمانی بر اساس سیستم ارزشی اسلام. در این سیستم همه ذی‌نفعان سازمان از جمله سهامداران، کارکنان، مشتریان، محیط زیست و جامعه، متفع می‌شوند و سازمان در قبال آنها مسئولیت دارد.	مدل رفاه و امنیت برای مدیریت سازمان: رویکرد اسلامی	عباسی و عباسی، 2010	7

د) سؤالات پژوهش و فرایند انجام کار

1. سؤالات تحقیق

با توجه به مطالب مطروحه و اهداف این پژوهش، پاسخ به سؤالات ذیل مد نظر است:

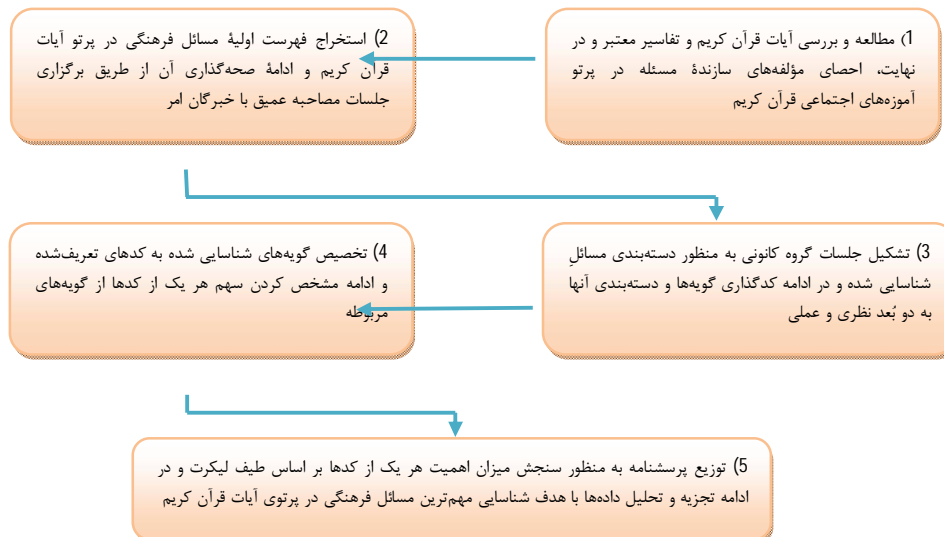
- سؤال اول:** مسائل در مدل خط‌مشی‌گذاری فرهنگی با توجه به آموزه‌های اجتماعی قرآن کریم کدامند؟
- سؤال دوم:** طبقه‌بندی مسائل در مدل خط‌مشی‌گذاری فرهنگی با توجه به آموزه‌های اجتماعی قرآن کریم چگونه است؟
- سؤال سوم:** ترتیب اولویت‌های مسائل در مدل خط‌مشی‌گذاری فرهنگی با توجه به آموزه‌های اجتماعی قرآن کریم چگونه است؟ (مهم‌ترین مسائل کدامند؟)

2. فرایند انجام تحقیق

برای پاسخ به سؤالات تحقیق، فرایند مندرج در شکل 1 در پنج گام اساسی به عنوان الگوی انجام کار، مد نظر قرار گرفت.

شناسایی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری در پرتو آیات قرآن کریم ... ♦ 11

شکل 1: فرایند انجام تحقیق

هـ) روش‌شناسی پژوهش

با توجه به هدف تحقیق که شناسایی، دسته‌بندی و اولویت‌بندی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری با توجه به آموزه‌های اجتماعی قرآن کریم است، پژوهش حاضر از منظر هدف، بنیادی و از نظر نحوه گردآوری اطلاعات در مرحله اول، توصیفی - تحلیلی و در مراحل بعدی، توصیفی از نوع پیمایشی محسوب می‌شود. توصیفی - تحلیلی بودن مرحله اول به این دلیل است که محققان در پی کاوش نوع آرمانی مسائل فرهنگی و مشتقات آن در سطح پیش‌فرضها و باورهایند؛ لذا به جای بررسی تاریخی پدیده، با رجوع به قرآن کریم و تفاسیر معتبر، مؤلفه‌های اصلی آن، استخراج و در ادامه با مصاحبه‌های عمیق، تکنیک دلفی و ایجاد گروه‌های کانونی، مؤلفه‌های شناسایی شده، پیش‌بینی و کشف و طبقه‌بندی و تلخیص و کدگذاری شدند. در مرحله دوم نیز به منظور تأیید کدهای مستخرجه به عنوان مسائل فرهنگی و اولویت‌بندی میزان اهمیت هر یک از آنها، از روش توصیفی - پیمایشی استفاده شده است.

از منظر گردآوری داده‌ها با توجه به ماهیت تحقیق و قطعیت داده‌ها، از نوع پژوهش‌های ترکیبی (کیفی - کمی) است. مصاحبه‌ها در مرحله کیفی بر اساس روش کفایت داده‌ها (اشباع نظری داده‌ها) با هفت نفر از خبرگان امر ترتیب داده شد. سپس با استفاده از تحلیل محتوا از نوع «تحلیل تم»، کدگذاری گویه‌ها و تقسیم‌بندی آنها به دو بُعد عملی و نظری در دستور کار قرار گرفت. در بخش کمی، فهرست کدها و گویه‌های مربوط به هر یک از کدها در قالب طیف لیکرت پنج نقطه‌ای در اختیار 12 تن از خبرگان قرار گرفت و از ایشان درخواست شد میزان اهمیت هر یک از کدها را بر ایجاد مسئله فرهنگی، با انتخاب یکی از گزینه‌ها مشخص کنند. بر این اساس، در نهایت میزان اهمیت و همچنین ترتیب اولویت هر یک از کدها در ایجاد مسائل فرهنگی مشخص شد.

و) یافته‌های پژوهش

نکته: در این قسمت، تحلیل‌های جامعی انجام شده است که به دلیل محدودیت در حجم مقاله، امکان ارائه همه آنها میسر نیست. اما کلیه تحلیلها به همراه شواهد و مستندات، در فصل چهارم رساله دکتری نویسنده مسئول با عنوان «طراحی مدل خط‌مشی‌گذاری فرهنگی در آموزه‌های اجتماعی قرآن بر پایه تقوا» در دانشگاه تهران قابل مشاهده و استفاده است. در ادامه خلاصه‌ای از نتایج نهایی این بخش ارائه شده است.

1. یافته‌های پژوهش در بخش کیفی

مرحله اول: شناسایی، احصا و دسته‌بندی مسائل

در این بخش ابتدا مطالعه و بررسی اسناد و مدارک، شامل قرآن و تفسیر المیزان با حضور یک قرآن‌پژوه و حافظ قرآن به صورت تمام‌خوانی به منظور شناسایی آیاتی که در آن به بیان مسئله پرداخته شده، در دستور کار قرار گرفت که نتیجه آن، شناسایی 2211 آیه بیانگر مسئله بود (ر.ک. به ضمیمه 1 از رساله دکتری نویسنده مسئول). در مرحله بعد، هفت جلسه مصاحبه عمیق با خبرگان امر ترتیب داده شد. نتایج حاصل از تحلیل مصاحبه‌های مذکور به قرار ذیل است:

– حذف 10 آیه و احصای 2201 آیه بیانگر مسئله. گفتنی است که در بسیاری از موارد، هر آیه بیش از یک مسئله (گویه) را بیان کرده است.

– تقسیم‌بندی آیات بیان‌کننده مسئله (گویه) به هفت دسته ذیل:

الف) فقدان یا ضعف باور و ایمان به توحید به تعداد 789 آیه؛

ب) فقدان یا ضعف باور و ایمان به نبوت و امامت و اولی‌الامر به تعداد 153 آیه؛

ج) فقدان یا ضعف باور و ایمان به معاد و عالم غیب به تعداد 93 آیه؛

د) فقدان یا ضعف باور و ایمان به عدل الهی به تعداد 86 آیه؛

ه) منشهای منفی فردی اثرگذار بر هم‌نوعان و جامعه به تعداد 603 آیه؛

و) منشهای منفی اجتماعی به تعداد 392 آیه؛

ز) منشهای منفی زیست محیطی به تعداد 85 آیه.

مرحله دوم: کدگذاری گویه‌ها و تقسیم‌بندی آنها به دو بُعد نظری و عملی

در این بخش، ابتدا گویه‌های شناسایی شده در قالب 172 کد نهایی (پس از ترکیب کدهای مشابه) تعریف شد و در ادامه، هر یک از هفت دسته آیات بیان‌کننده مسئله (به دست آمده در مرحله قبل) در قالب دو بُعد نظری (باورها و ارزشها) و عملی (رفتارها و مصنوعات) تقسیم‌بندی شد (ر.ک. به: جداول 1 تا 7 از فصل 4 رساله دکتری نویسنده مسئول). گفتنی است که جلسات کانونی متعدد به منظور اخذ تأیید کدها از خبرگان و ترکیب کدهای مشابه ترتیب داده شده است. علاوه بر این، نتایج حاصل از داده‌های مرحله قبل در پنج جلسه گروه کانونی با 14 نفر از خبرگان در گروه‌های هفت نفره

شناسایی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری در پرتو آیات قرآن کریم ... ♦ 13

و یک جلسه گروه کانونی از ترکیب دو گروه به تعداد 9 نفر و احصا و ترکیب کدها در 13 دسته به شرح ذیل در دستور کار قرار گرفت:

1-1. فقدان یا ضعف باور و ایمان به توحید در بخش نظری (مثال: ایمان و باور داشتن به بتها، طاغوت، باطل و همنوع؛ ایمان نیاوردن با وجود معجزه یا دیدن نشانه‌های الهی).

1-2. فقدان یا ضعف باور و ایمان به توحید در بخش عملی (مثال: پرستش غیر خدا، بتها، انسانها؛ کسانی را به دروغ خدا خواندن؛ انتخاب خدایانی جز الله؛ برگزیدن دینی غیر الهی؛ شرک در کتاب خدا؛ پرستش کسی جز الله بدون هیچ دانش و آگاهی؛ مشرک بودن؛ شریک برای خدا قرار دادن؛ ادعای خدایی کردن؛ بهانه‌تراشی برای ایمان نیاوردن به خداوند).

2-1. فقدان یا ضعف باور و ایمان به نبوت و امامت و اولی‌الامر در بخش نظری (مثال: ایمان نداشتن در دل به پیامبران).

2-2. فقدان یا ضعف باور و ایمان به نبوت و امامت و اولی‌الامر در بخش عملی (مثال: به ناحق کشتن پیامبران، امامان و اولی‌الامر).

3-1. فقدان یا ضعف باور و ایمان به معاد و عالم غیب در بخش نظری (مثال: ایمان نداشتن در دل به معاد).

3-2. فقدان یا ضعف باور و ایمان به معاد و عالم غیب در بخش عملی (مثال: کفر به معاد؛ دروغ شمردن رستاخیز و معاد؛ تکذیب معاد؛ ایمان نداشتن به معاد؛ شک و تردید در وجود قیامت؛ جدال درباره وجود قیامت؛ بهانه‌تراشی برای ایمان آوردن به معاد؛ تکذیب عذاب الهی)

4-1 و 4-2. فقدان یا ضعف ایمان به عدل الهی به طور مشترک در بخش نظری و عملی (مثال: ضعف ایمان یا

فقدان ایمان به عدالت خداوند در همه امور از جمله: ضعف ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خداوند در انتخاب و امرهای خداوند بر اساس ملاک لیاقت و شایستگی، تلاش و ارزش آدمها، درستکاری و کیفیت کار آنان، داشتن روحیه مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی آنان و عملکرد و نتیجه شایسته اعمال آنان).

5-1. منشهای منفی فردی اثرگذار بر هموعان و جامعه در بخش نظری (مثال: نداشتن درک و فهم؛ نادانی؛

بصیرت نداشتن؛ تعصب جاهلی؛ به کار نبستن عقل در امور؛ پیروی نکردن از عقل؛ بی‌خبری؛ غفلت؛ فروماندن در جهل به دلیل غفلت؛ نادانی؛ جهل؛ بی‌خبری؛ بی‌خبری از آیات و نشانه‌های خداوند؛ بی‌خبری از قرآن).

5-2. منشهای منفی فردی اثرگذار بر هموعان و جامعه در بخش عملی (مثال: حسد و بخل ورزیدن به دیگران؛

دیگران را به بخل واداشتن و ترغیب کردن؛ فرومایگی کردن).

6-1. منشهای منفی اجتماعی در بخش نظری (مثال: پندپذیر نبودن؛ فراموشی پندها؛ پند نگرفتن).

6-2. منشهای منفی اجتماعی در بخش عملی (مثال: رباخواری؛ گرفتن ربا).

7-1. منشهای منفی زیست محیطی در بخش نظری (مثال: ناسپاسی نسبت به خداوند در دل؛ ناسپاسی از نعمتهای الهی

در دل؛ سپاسگزار خداوند نبودن در دل؛ یاد خداوند نبودن در دل؛ ذکر خداوند نکردن در دل؛ فراموشی خداوند).

7-2. منتهای منفی زیست محیطی در بخش عملی (برای مثال: دگرگون کردن نعمتهای خداوند).

مرحله سوم: تخصیص گویه‌ها (مسائل) به کدهای مربوطه و محاسبه فراوانی هر یک

در این مرحله، هر یک از گویه‌ها یا مسائل شناسایی شده به کدهای تعریف شده تخصیص داده شد (ر.ک. به: ضمیمه 2 از رساله دکتری نویسنده مسئول) تا تعداد و نسبت فراوانی هر یک از کدها، به منظور شناسایی مهم‌ترین مسائل و همچنین مقایسه با نظرات خبرگان در پرسشنامه برای تکرارپذیری آزمون (پایایی) مشخص شود (برای مشاهده مشروح نتایج، ر.ک. به: جدول 8 و 9 فصل 4 رساله دکتری نویسنده مسئول). در قسمت بعد، جداول مقایسه‌ای به منظور مقایسه اولویت کدها در بخش کیفی و کمی ارائه شده است.

2. یافته‌های پژوهش در بخش کمی

مرحله اول: شناسایی میزان اهمیت هر یک از کدها (آزمون دو جمله‌ای)

در این بخش، فهرست کدها و گویه‌های مربوط به هر یک از کدها در قالب طیف لیکرت پنج نقطه‌ای در اختیار 12 تن از خبرگان قرار گرفت و از ایشان درخواست شد میزان اهمیت هر یک از کدها را بر ایجاد مسئله فرهنگی، را با انتخاب یکی از گزینه‌ها مشخص کنند (ر.ک. به: ضمیمه 3 از رساله دکتری نویسنده مسئول). پس از گردآوری اطلاعات و ورود داده‌ها به نرم‌افزار اس.پی.اس.اس. 20، از آزمون دو جمله‌ای (معادل ناپارامتریک آزمون تی) برای مشخص شدن میزان اهمیت هر یک از کدها استفاده شد. در ادامه، وضعیت هر کدام از کدهای شناسایی شده با استفاده از این آزمون، بررسی و تحلیل خواهد شد. به دلیل تعداد بالای کدها و به منظور رعایت اختصار، در جدول 3 به صورت نمونه، تحلیل‌های مربوط به سه مورد از کدها ارائه شده است. این کدها وضعیت متفاوتی دارند و نتایج حاصل از آنها را می‌توان به سایر کدها تعمیم داد. (برای مشاهده مشروح یافته‌های این بخش، ر.ک. به: فصل 4 رساله دکتری نویسنده مسئول).

جدول 3: نتایج آزمون دو جمله‌ای برای بررسی وضعیت هر یک از کدهای شناسایی شده

شرح	گروه	طبقه	فراوانی	نسبت مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معناداری
کد 1	گروه 1	$3 \geq$	1	0/08	0/5	0,006
	گروه 2	$3 <$	11	0/92		
	کل		12	1		
کد 65	گروه 1	$3 \geq$	5	0/42	0/5	0,774
	گروه 2	$3 <$	7	0/58		
	کل		12	1		
کد 28	گروه 1	$3 \geq$	11	0/92	0/5	0,006
	گروه 2	$3 <$	1	0/08		
	کل		12	1		

شناسایی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری در پرتو آیات قرآن کریم ... ♦ 15

مقصود از گروه 1 در جدول 3، آن بخش از خبرگان‌اند که اهمیت کد مذکور را کوچک‌تر یا مساوی با متوسط (عدد 3 وسط طیف لیکرت) دانسته‌اند و گروه 2، اشاره به خبرگانی دارد که میزان اهمیت آن کد را بیش از حد متوسط تشخیص داده‌اند. از این رو، در آزمون دو جمله‌ای نظرات این دو گروه از خبرگان در خصوص هر کد با هم مقایسه می‌شود. لذا کدهایی با اهمیت محسوب می‌شوند که اولاً، تعداد نظرات موافق (بیش از 3) در خصوص آنها بالاتر از تعداد نظرات مخالف (کوچک‌تر یا مساوی 3) بوده و ثانیاً، این اختلاف معنادار باشد. (عدد معنادار یا Sig کمتر از 0/05 باشد).

کد 1: ایمان و باور داشتن به بتها، طاغوت، باطل و همنوع؛ ایمان نیاوردن با وجود معجزه یا دیدن نشانه‌های الهی؛ پرستش غیر خدا، بتها، انسانها؛ کسانی را به دروغ خدا خواندن؛ انتخاب خدایانی جز الله؛ برگزیدن دینی غیر الهی؛ شرک در کتاب خدا؛ پرستش کسی جز الله بدون هیچ دانش و آگاهی؛ مشرک بودن؛ شریک برای خدا قرار دادن؛ ادعای خدایی کردن؛ بهانه‌تراشی برای ایمان نیاوردن به خداوند. همان‌طور که در جدول 3 مشاهده می‌شود، اولاً، عدد معناداری کمتر از 0/05 است (0/06)؛ لذا فرض صفر آزمون دو جمله‌ای مبنی بر متوسط بودن میزان اهمیت این کد رد می‌شود و ثانیاً، تعداد 11 نفر از خبرگان میزان اهمیت این کد (مسئله) را بالاتر از حد متوسط دانسته‌اند، در حالی که فقط یک نفر از آنان میزان اهمیت آن را کوچک‌تر یا مساوی با 3 تشخیص داده است. از این رو، در نهایت اهمیت کد 1 مسجل شده و با اطمینان بالا (95 درصد) می‌توان ادعا کرد که یکی از مسائل فرهنگی شناخته می‌شود.

کد 65: سوگند دروغ؛ سوگند بیهوده. همان‌طور که مشاهده می‌شود، عدد معناداری کمتر از 0/05 است (0/774)؛ لذا نمی‌توان فرض صفر آزمون دو جمله‌ای مبنی بر متوسط بودن میزان اهمیت این کد را رد کرد. از این رو، این‌گونه استنباط می‌شود که از دید خبرگان مشارکت‌کننده در این پژوهش، میزان اهمیت کد 65 به عنوان مسئله فرهنگی، در حد متوسط است.

کد 28: پنهان کردن مالی که خداوند داده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، اولاً، عدد معناداری کمتر از 0/05 است (0/06)؛ لذا فرض صفر آزمون دو جمله‌ای مبنی بر متوسط بودن میزان اهمیت این کد رد می‌شود. ثانیاً، تعداد 11 نفر از خبرگان میزان اهمیت این کد (مسئله) را کوچک‌تر یا مساوی با حد متوسط دانسته‌اند؛ در حالی که فقط یک نفر از آنان میزان اهمیت آن را بیش از 3 تشخیص داده است. از این رو، در نهایت اهمیت کد 28 مسجل نشده و با اطمینان بالا (95 درصد) می‌توان ادعا کرد که به عنوان یکی از مسائل فرهنگی شناخته نمی‌شود.

اکنون متناسب با تحلیل‌های ارائه شده در خصوص سه کد 1، 65 و 28، می‌توان وضعیت هر یک از کدهای شناسایی شده در قسمت کیفی (تحلیل محتوا) را محاسبه کرد که به چند نمونه از آنها در جدول 4 اشاره شده است. (برای کسب اطلاعات تکمیلی، ر.ک. به: جدول 4 تا 12 از فصل 4 رساله دکتری نویسنده مسئول)

جدول 4: محاسبه وضعیت کدهای شناسایی شده در قسمت کیفی

ردیف	کد	گویه‌ها	میزان اهمیت
1	1	ایمان و باور داشتن به بتها، طاغوت، باطل و همنوع؛ ایمان نیاوردن با وجود معجزه یا دیدن نشانه‌های الهی. پرستش غیر خدا، بتها، انسانها؛ کسانی را به دروغ خدا خواندن؛ انتخاب خدایانی جز الله؛ برگزیدن دینی غیر الهی؛ شرک در کتاب خدا؛ پرستش کسی جز الله بدون هیچ دانش و آگاهی. مشرك بودن؛ شریك برای خدا قرار دادن؛ ادعای خدایی کردن؛ بهانه‌تراشی برای ایمان نیاوردن به خداوند.	باهمیت
2	2	ستمکاری، ظلم، ستم‌پیشگی، ستم کردن.	باهمیت
3	3 الف	تکذیب آیات الهی؛ کافر شدن به خدا.	باهمیت
4	3 ج	کفر به معاد؛ دروغ شمردن رستاخیز و معاد؛ تکذیب معاد؛ ایمان نداشتن به معاد؛ شک و تردید در وجود قیامت؛ جدال درباره وجود قیامت؛ بهانه‌تراشی برای ایمان آوردن به معاد؛ تکذیب عذاب الهی.	باهمیت
5	4	فاسق بودن؛ فسق و فساد کردن؛ مفسد بودن؛ تبهکار بودن؛ مجرم بودن؛ فساد در زمین هنگام افزایش روزی.	باهمیت
6	5	یأس و ناامیدی؛ امید نداشتن به یاری خداوند در دنیا و آخرت؛ ناامیدی به رحمت خداوند؛ ناامیدی هنگام سختی‌ها؛ بد اندیشی و ناامیدی هنگام سختی‌ها؛ یأس و ناامیدی در ناملايمات و آزمایشهای الهی.	باهمیت
7	6	فخر و غرور؛ کبر و تکبر؛ خودستایی؛ فخر فروشی؛ انجام عملی از روی غرور؛ مهاجرت از روی غرور؛ فخر فروشی پس از موفقیت در سختی‌ها؛ شادمانی مغرورانه به ناحق.	باهمیت
8	7 الف	ایمان نداشتن در دل به خدا، آیات الهی، قرآن؛ باور نداشتن روزهای خدا.	باهمیت
9	7 ب	ایمان نداشتن در دل به پیامبران	باهمیت
10	7 ج	ایمان نداشتن در دل به معاد، قیامت، رستاخیز، عالم غیب.	باهمیت

نتایج تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که از مجموع 170 کد (مسئله) اولیه، 144 کد با اهمیت شناخته شده است. علاوه بر این، مشخص شد که میزان اهمیت 12 کد در حد متوسط است و در نهایت، 14 کد بی‌اهمیت شناسایی شدند که به همین دلیل از فرایند تحلیل خارج خواهند شد.

مرحله دوم: شناسایی ترتیب اولویت هر یک از کدها (آزمون فریدمن)

به منظور شناسایی ترتیب اولویت هر یک از 144 کدی که در مرحله قبل با اهمیت شناخته شدند، از آزمون فریدمن استفاده شده است. نتایج این آزمون دارای دو خروجی است. همان‌طور که در جدول 5 مشاهده می‌شود، طبق نتایج خروجی اول، کای دو (χ²) محاسبه شده 837/101، درجه آزادی 143 و عدد معناداری 0/000 است. از آنجا که

شناسایی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری در پرتو آیات قرآن کریم ... ♦ 17

عدد معناداری کمتر از پنج درصد است، فرضیه H0 در سطح اطمینان 95 درصد رد می‌شود. رد فرضیه H0 نشان می‌دهد که حداقل یک زوج از رتبه‌های اهمیت کدها با هم نابرابر است. خروجی دوم آزمون فریدمن در جدول 5 که در بر دارنده میانگین رتبه کدهاست، ارائه شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، به سبب تعداد بسیار بالای کدها، 20 مورد اول که بالاترین اولویت را به خود اختصاص داده و از اهمیت بسیار بالایی برخوردارند، عنوان شده است. با توجه به نتایج به دست آمده، ترتیب اهمیت کدهای شناسایی شده از خبرگان امر به این صورت است: کد 3 الف، کد 8، کد 37، کد 2، کد 1، کد 52، کد 7 الف و ....

جدول 5: نتایج آزمون فریدمن برای بررسی ترتیب اولویت کدهای شناسایی شده به عنوان مسائل فرهنگی

کد	گروه‌ها	میانگین رتبه	اولویت
3 الف	تکذیب آیات الهی؛ کافر شدن به خدا	122/96	اول
8	نسبت ناروا به خدا دادن؛ دروغ خواندن سخنان خداوند؛ نافرمانی از فرمان یا دعوت الهی؛ رویگردانی از امر الهی؛ رویگردانی از آیات الهی؛ جدال با خداوند؛ آمیختن سخنان بیهوده به قرآن؛ انکار سخنان خداوند؛ انکار یا تکذیب آیات الهی یا معجزات؛ انکار وجود خداوند؛ تکذیب آفرینش؛ دروغ انگاشتن آیات الهی؛ مسخره کردن آفرینش؛ مسخره کردن آیات الهی؛ جدال با قرآن؛ رویگردانی از خدا؛ انحراف از راه خدا؛ سرکشی کردن از آیات الهی.	121/46	دوم
37	تردید درباره پیامبران الهی؛ فراموشی اندرزهای پیامبران؛ دروغ بستن به پیامبران؛ مجادله با پیامبران؛ تکذیب پیامبران؛ پیروی نکردن از پیامبران؛ بازداشتن مردم از پیروی از پیامبران؛ دشمنی با پیامبران؛ خیانت بر پیامبران؛ نافرمانی از پیامبران؛ کشتن پیامبران؛ مخالفت با پیامبران؛ استهزاء پیامبران؛ نسبت ناروا دادن به پیامبران؛ راه پیامبران را در پیش نگرفتن؛ آزار پیامبران؛ به ناحق کشتن پیامبران و حاکمانی که از روی عدل فرمان می‌دهند؛ عصبان بر رسولان الهی؛ تکذیب پیامبران پیشین؛ تردید درباره پیامبران؛ نفرت داشتن از پیامبران؛ بهانه‌جویی در طاعت از پیامبران؛ تهمت زدن به پیامبران؛ کافر شدن نسبت به پیامبران.	116/46	سوم
2	ستمکاری، ظلم، ستم‌پیشگی، ستم کردن	114/17	چهارم
1	ایمان و باور داشتن به بتها، طاغوت، باطل و همنوع؛ ایمان نیاوردن یا وجود معجزه یا دیدن نشانه‌های الهی. پرستش غیر خدا، بتها، انسانها؛ کسانی را به دروغ خدا خواندن؛ انتخاب خدایانی جز الله؛ برگزیدن دینی غیر الهی؛ شرک در کتاب خدا؛ پرستش کسی جز الله بدون هیچ دانش و آگاهی. مشرک بودن؛ شریک برای خدا قرار دادن؛ ادعای خدایی کردن؛ بهانه‌تراشی برای ایمان نیاوردن به خداوند.	103/33	پنجم
52	گناه کردن؛ گناهکار بودن؛ انجام عمل بد یا زشت؛ عصبان کردن.	108/67	ششم
7 الف	ایمان نداشتن در دل به خدا، آیات الهی، قرآن؛ باور نداشتن روزهای خدا.	107/13	هفتم
11	تعقل نکردن؛ پرهیز از اندیشه و تعقل. نداشتن درک و فهم؛ نادانی؛ بصیرت نداشتن؛ تعصب جاهلی؛ به کار نبستن عقل در امور؛ پیروی نکردن از عقل؛ غفلت؛ بی‌خبری؛ فروماندن در جهل به دلیل غفلت.	103/71	هشتم

110	100/03	نهم	ضعف ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خدا در همه امور: ضعف ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خداوند در انتخاب و امرهای خداوند بر اساس ملاک لیاقت و شایستگی، تلاش و ارزش آدمها، درستکاری و کثیبت کار آنان، داشتن روحیه مسئولیت پذیری و پاسخگویی آنان و عملکرد و نتیجه شایسته اعمال آنان، مناسب ترین برنامه و آثار و ابعاد آن، داشتن سرعت عمل، قدرت و ماندگاری، داشتن خصلتهای شایسته، سنخیت فرد با ماهیت دستور و احکام و برنامه خداوند. ضعف در ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خداوند در رعایت مجازات با میزان جرم نه جایگاه فرد، با اعلام دلیل تنبیه و مجازات و رعایت میزان مجازات با نقش بندگان در تخلف و گناه. ضعف در ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خداوند در توزیع عادلانه نعمت و رحمت، انتخاب و معرفی بندگان متعهد و صالح بر راهبری مردم، آزمایش بندگان، با ذکر دلایل عزت بخشیدن یا ذلیل کردن بندگان. ضعف ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خداوند در رشد تدریجی مرتبه بندگان و توجه به توانایی های آنان متناسب با تکالیف و مسئولیتها. ضعف ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خداوند در توجه به کوچکترین اعمال بندگان، باقی گذاشتن راه جبران برای بندگان خاطی، توجه به شرایط مقتضی در قضاوت اعمال آنان. ضعف ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خداوند در پیمانها و وزن در سنجش، در رعایت مال یتیم، عدالت در کلام، توجه به عدل و وصیت، توجه به عدل در قیامت، عدالت در برابر سایر ادیان، عدالت درباره یتیمان، تفاوت قابل شدن در قسط و عدل، توجه به شهادت و گواهی در قضاوت. ضعف ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خداوند در اینکه خداوند همه بندگان را دعوت به عدالت در همه امور کرده و بین عدالت و مساوات فرق قائل شده است. ضعف ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خداوند در به کارگیری میزان و ترازو در عالم هستی، توجه به امانت، اهلیت و صلاحیت بندگان در انجام مور. ضعف ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خداوند در اینکه خداوند عدل را وسیله نجات در قیامت قرار داده است. ضعف ایمان یا فقدان ایمان به خداوند در دوری از ظلم، قرار دادن وسیله نجات بندگان در رعایت عدل. ضعف ایمان یا فقدان ایمان به اینکه خداوند ضمن توجه به عدل، به شفاعت بندگان مؤمن نیز توجه دارد. توجه به عدل در همه امور، زنان، یتیمان، احکام، معامله و تجارت و... . ضعف ایمان یا فقدان ایمان به خداوند که در اداره اوامر از تبعیض به دور است. ضعف ایمان یا فقدان ایمان به عدالت خداوند در نظام خلقت، نظام مجازات، عطا و بخشش، تلاش، دوری بحق، وجود قاطعیت و معرفی الگو.
14	96/61	دهم	تعقل نکردن؛ پرهیز از اندیشه و تعقل؛ نداشتن درک و فهم؛ نادانی؛ بصیرت نداشتن؛ تعصب جاهلی؛ به کار نبستن عقل در امور؛ پیروی نکردن از عقل؛ غفلت؛ بی خبری؛ فروماندن در جهل به دلیل غفلت
20	95/34	یازدهم	دروغ بستن به خداوند؛ دگرگون کردن سخن خداوند؛ تفسیر به رای خود از سخنان یا آیات الهی؛ نسبت ناروا به خداوند دادن؛ مجادله درباره خداوند بدون هیچ دانش و آگاهی؛ مکر در برابر خداوند؛ دشمنی با خداوند؛ خیانت به خداوند؛ جنگ یا جدال با خداوند؛ طغیان کردن در برابر خداوند؛ جاری و کردنگشی در برابر خداوند؛ طغیان و تجاوز کاری؛ ستیزه جویی با خدا؛ خیانت به خدا.
3 ج	91/89	دوازدهم	کفر به معاد؛ دروغ شمردن رستاخیز و معاد؛ تکذیب معاد؛ ایمان نداشتن به معاد؛ شک و تردید در وجود قیامت؛ جدال درباره وجود قیامت؛ بهانه تراشی برای ایمان آوردن به معاد؛ تکذیب عذاب الهی.
61	87/22	سیزدهم	دروغ گویی؛ افترا زدن؛ بهتان؛ تهمت؛ دروغ سازی؛ شایع کردن تهمت؛ گوش کردن دروغ و باور کردن آن.
4	87/07	چهاردهم	فاسق بودن؛ فسق و فساد کردن؛ مفسد بودن؛ تبهکار بودن؛ مجرم بودن؛ فساد در زمین هنگام افزایش روزی.
81	85/90	پانزدهم	شیطان را شریک خداوند قرار دادن؛ اعتماد به شیطان؛ فراموشی خداوند به واسطه شیطان؛ دوست داشتن شیطان؛ پرستش شیطان؛ دوستی و همنشینی با شیطان؛ عدم توجه به فریبکاری شیطان؛ عدم توجه به دشمنی شیطان با انسان.
21	76/15	شانزدهم	شکستن عهد خود با خداوند؛ سر باز زدن از امر خداوند؛ سرکشی کردن از امر خداوند؛ سرکشی از پرستش خداوند؛ خلف وعده با خداوند.
47	74/62	هفدهم	حرام کردن روزی خداوند؛ کفران نعمت؛ اسرافکاری؛ فرمان بردن از اسرافکاران؛ استفاده ناصحیح از اموال و نعمتها؛
72	70/69	هجدهم	ناسپاسی نسبت به خداوند در دل؛ ناسپاسی از نعمتهای الهی در دل؛ سپاسگزار خداوند نبودن در دل؛ یاد خداوند نبودن در دل؛ ذکر خداوند نکردن در دل؛ فراموشی خداوند؛ ناسپاسی نسبت به خداوند؛ دوری از ذکر پروردگار؛ ناسپاسی از نعمتهای الهی؛ انکار نعمتهای الهی؛ سپاسگزار خداوند نبودن؛ یاد خداوند نبودن؛ ذکر خداوند نکردن؛ نماز به پا نداشتن؛ بازداشتن دیگران از یاد خدا؛ اعراض از یاد خداوند.

شناسایی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری در پرتو آیات قرآن کریم ... ♦ 19

نوزدهم	68/44	فریفته زندگی دنیایی شدن؛ فریفته مال و قدرت شدن؛ جمع‌آوری زر و سیم بدون انفاق؛ عدم توجه به بازپچه بودن دنیا؛ میل به آسودگی و لذات دنیوی؛ راضی شدن به متاع دنیا به جای زندگی اخروی؛ از پی هوس دنیا رفتن؛ مدام به دنبال زینت زندگی بودن؛ برتری مال و فرزند بر خدا، پیامبر و جهاد در راه خدا؛ حرص در گردآوری مال و ثروت؛ حب دنیا و مال و ثروت؛ حرص به زندگی دنیا؛ وابستگی به دنیا و زندگی دنیوی؛ طلب دنیا کردن مدام؛ میل به آسودگی و لذت دنیوی؛ سرگرم به بازپچه دنیا شدن؛ دوری نکردن از کسی که مدام به دنبال منافع دنیوی است؛ دوری نکردن از کسی که از خدا رویگردان است.	45
بیستم	63/51	بازداشتن مردم از راه خدا؛ خرج کردن اموال برای بازداشتن مردم از راه خدا؛ بازداشتن مردم از خیر و نیکی؛ بازداشتن مردم از رفتن به مسجدالحرام؛ پشتیبانی از مخالفان پروردگار.	56
$\chi^2 = 837.101$ d.f = 143 Sig = 0.000			

در نهایت، همان‌طور که در جدول 6 مشاهده می‌شود، ترتیب اولویت هر یک از کدها که به وسیله خبرگان امر مشخص شده است، تا حد زیادی با ترتیب اولیبتی که در مرحله کیفی مشخص شد، قرابت دارد. به عبارت دیگر؛ از دید خبرگان امر نیز کدهایی که بالاترین فراوانی را در بین گویه‌های شناسایی شده به خود اختصاص داده‌اند، از اهمیت بالایی برخوردارند و مسائل فرهنگی اساسی شناخته می‌شوند.

جدول 6: مقایسه اولویت هر یک از کدها در بخش کیفی و کتی

اولویت در بخش کتی	اولویت در بخش کیفی	کد	اولویت در بخش کتی	اولویت در بخش کیفی	کد
یازدهم	دوازدهم	20	اول	اول	3 الف
دوازدهم	یازدهم	3 ج	دوم	دوم	8
سیزدهم	سیزدهم	61	سوم	سوم	37
چهاردهم	چهاردهم	4	چهارم	پنجم	2
پانزدهم	بیست و یکم	81	پنجم	چهارم	1
شانزدهم	پانزدهم	21	ششم	ششم	52
هفدهم	هجدهم	47	هفتم	هفتم	7 الف
هجدهم	شانزدهم	72	هشتم	نهم	11
نوزدهم	هفدهم	45	نهم	دهم	110
بیستم	بیست و هشتم	56	دهم	هشتم	14

ز) بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت نقش شناسایی مسائل به عنوان اولین و مهم‌ترین مرحله از فرایند خط‌مشی‌گذاری فرهنگی در پرتو آموزه‌های اجتماعی قرآن کریم، پژوهش حاضر با هدف شناسایی، دسته‌بندی و اولویت‌بندی این مسائل انجام شد. بر این اساس، پس از تبیین مفهوم مسائل و شناسایی مؤلفه‌ها و طبقات آن، مسائل از آیات مختلف قرآن کریم و تفاسیر معتبر استخراج و صحت و دقت آن توسط خبرگان تأیید شد. نتایج تجربه و تحلیل اطلاعات گردآوری شده از منابع مختلف نشان داد که در مجموع، در 2201 آیه قرآن کریم به اشکال مختلف به مسائل فرهنگی اشاره شده

است که می‌توان آنها را در قالب هفت دسته کلی تقسیم‌بندی کرد. با توجه به تعداد بسیار بالای مسائل، لازم بود موارد نزدیک به هم در دسته‌های مشابه قرار گیرد، بر این اساس، مبتنی بر روش تحلیل محتوا از نوع تحلیل تم، مسائل شناسایی شده در قالب 172 کد نهایی، تعریف و در ادامه هر یک از هفت دسته آیات بیان‌کننده مسئله در قالب دو بعد نظری (باورها و ارزشها) و عملی (رفتارها و مصنوعات) تقسیم‌بندی شد.

در ادامه هر یک از گویه‌ها یا مسائل شناسایی شده به کدهای تعریف شده تخصیص داده شد تا تعداد و نسبت فراوانی هر یک از کدها به منظور شناسایی مهم‌ترین مسائل و همچنین مقایسه با نظرات خبرگان در پرسشنامه برای تکرارپذیری آزمون (پایایی) مشخص شود. سپس در بخش کمی، پرسشنامه‌ای بسته با هدف تبیین میزان اهمیت هر یک از مسائل شناسایی شده (در قالب کد) به صورت طیف لیکرت پنج نقطه‌ای تدوین شد و در اختیار خبرگان امر و علمای دینی قرار گرفت. خروجی این مرحله منجر به تأیید اهمیت 144 کد از مجموع 170 کد شناسایی شده شد. در نهایت نیز آزمون فریدمن، ترتیب اولویت هر یک از 144 کد مستخرجه از مرحله قبل را مشخص کرد و مهم‌ترین مسائل فرهنگی در پرتو آیات قرآن کریم استخراج شد.

بدیهی است که اولین گام در حل مسائل، شناسایی دقیق آنهاست. این موضوع می‌تواند در سطوح مختلفی از جمله: جهانی، کشوری، صنعتی، سازمانی، فردی و ... مورد توجه قرار گیرد. اگر مسائل موجود در سطح کشور و سازمانهای فعال در آن به نحو صحیح شناسایی شود، طبیعتاً چارچوب و مسیر کلی برای حل آنها دقیق‌تر تدوین خواهد شد. در این مسیر، نتایج برآمده از این پژوهش می‌تواند بسیار راهگشا باشد. اهمیت نتایج این پژوهش زمانی بیشتر می‌شود که بدانیم تمامی مسائل شناسایی شده در پرتو آیات قرآن کریم و تفاسیر معتبر شیعی بوده و تا حد بسیار زیادی با رویکردهای دینی و اجتماعی کشور ایران سازگار است. از طرفی، توماس دای، خط‌مشی عمومی را «هر آنچه که حکومتی انتخاب می‌کند تا انجام دهد یا انجام ندهد» توصیف می‌کند؛ لذا متناسب با این چارچوب، نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند چراغ راه خط‌مشی‌گذاران و دست‌اندرکاران حوزه فرهنگ در سطح ملی و سازمانی برای شناسایی مهم‌ترین مسائل فرهنگی جاری باشد.

برای مثال دو مورد از کدهایی که بالاترین اولویتها را به خود اختصاص داده‌اند، کدهای 3 الف و 8 است که در هر دوی آنها به نوعی به مسئله تکذیب آیات الهی، کافر شدن به خدا، تردید در خصوص پیامبران، بازداشتن مردم از پیروی از پیامبران، نسبت ناروا دادن به پیامبران، نفرت داشتن از پیامبران، تهمت زدن به پیامبران و ... اشاره شده است. روشن است که تکذیب و تردید در خصوص خداوند و پیامبران، از مسائل و مصائب اساسی یک ملت است. به عبارت دیگر؛ انتظار می‌رود تمامی ارکان یک کشور اسلامی و بازیگران صنایع و سازمانهای مختلف در آن، به این اصول مسلم، اعتقاد و ایمان داشته باشند. اما اگر چنین نباشد، این موضوع می‌توان تبدیل به یک مسئله بحرانی در کشور و سازمانها شود که خود زمینه‌ساز چالشهای اساسی خواهد بود. از این رو، تشخیص و تحلیل و ارزیابی این مسائل، در گام اول بر عهده مدیران و سیاستگذاران فرهنگی است.

شناسایی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری در پرتو آیات قرآن کریم ... ♦ 21

پیشنهادها

با توجه به موارد مطروحه، پیشنهاد می‌شود تمامی سازمانهایی که به نوعی با تصمیمات متخذه در حوزه مسائل فرهنگی جامعه در ارتباط بوده و ذی‌صلاح محسوب می‌شوند، گویه‌ها(مسائل) و کدهای مستخرجه در این پژوهش را به عنوان الگویی جامع، علمی و در عین حال اسلامی مدّ نظر قرار داده، از آنها در قالب کاتالیزوری که می‌تواند هر چه سریع‌تر مسائل فرهنگی جامعه و سازمان را هویدا کند، استفاده کنند. به طور ویژه بررسی 20 کدی که بالاترین اولویت را به خویش اختصاص داده و در واقع؛ در بروز و شکل‌گیری مسائل فرهنگی نقش بسیار پررنگی ایفا می‌کنند می‌بایست در دستور کار قرار گیرد و وضعیت هر یک از این کدها در سازمان مربوطه بررسی شود. در نهایت آنچه مسلم است این است که اگر این اتفاق(شناسایی مسائل) به درستی رخ دهد، طبیعتاً زمینه برای ارائه راه‌حلهای کاربردی به منظور برطرف کردن این مسائل هموار خواهد شد.

علاوه بر این، پیشنهاد می‌شود به منظور تکمیل مباحث مطروحه در این پژوهش، محققان در تحقیقات آتی موارد ذیل را در دستور کار خویش قرار دهند:

- شناسایی و استخراج مهم‌ترین مسائل فرهنگی بر اساس سایر کتب آسمانی و در ادامه، مقایسه نتایج برآمده از آنها با نتایج حاصل از این پژوهش.
- استخراج و اولویت‌بندی راه‌حلهای پیشنهادی برای مسائل شناسایی‌شده مبتنی بر آیات قرآن کریم.(این موضوع به نوعی در بخشی از رساله دکتری نویسنده مسئول در دستور کار بوده است).
- شناسایی ابزارهایی به منظور استفاده از الگوی شناسایی‌شده در این پژوهش برای شناسایی مسائل در سازمانهای خط‌مشی‌گذار در زمینه فرهنگ.

در پایان، از مهم‌ترین محدودیتهای این تحقیق می‌توان به دشواری‌های مربوط به برگزاری جلسات متعدد و هماهنگی با فقهای تراز اول دینی، در کنار حجم بسیار بالای شاخصها و مؤلفه‌های مربوط به مسائل در آیات قرآن کریم اشاره کرد که دشواری‌های مربوط به جمع‌آوری داده‌ها را به همراه داشت و زمان زیادی را به خود اختصاص داد.

منابع

- آرمسترانگ، مایکل (1380). راهبردهای مدیریت منابع انسانی. ترجمه خدایار ابیلی، تهران، انتشارات فرا.
- الوانی، م. (1371). مدیریت عمومی. تهران: نی، چ پنجم.
- الوانی، م. و ف. شریف‌زاده (1392). فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- امام خمینی، ر. (1378). صحیفه امام، جلد سوم. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- پورعزت، ع؛ ش. باقری میاب، م. باقری و م. مظاهری (1392). «سیستم خط‌مشی‌گذاری آینده‌نگر با استفاده از هم‌افزایی مدلها». راهبرد فرهنگ، ش 22 (10): 40-21.
- پورعزت، ع. و م. الوانی (1383). «مبانی منطقی طراحی سیستم خط‌مشی‌گذاری دولتی برای تحقق عدالت حق‌مدار(بر اساس نهج‌البلاغه)». دانشور رفتار، ش 11 (5): 38-11.
- دانایی فرد، ح. (1388). چالش‌های مدیریت دولتی در ایران. تهران: سمت.
- دیویس، استانی (1373). مدیریت فرهنگ سازمان. ترجمه ناصر میرسپاسی، تهران. انتشارات مروارید، چاپ اول.
- زارعی متین، ح. (1392). مدیریت رفتار سازمانی پیشرفته. تهران: آگه.
- شریف‌زاده، ف؛ م. الوانی، ب. رضایی منش و م. مختاریان‌پور (1392). «موانع اجرای سیاست‌های فرهنگی کشور طی برنامه‌های اول تا چهارم توسعه: بررسی تجربیات مدیران فرهنگی». اندیشه مدیریت راهبردی، ش 13 (2): 39-24.
- صالحی امیری، ر. و ا. عظیمی دولت‌آبادی (1387). مبانی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی. تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- فاضلی، ن. (1394). مسئله چیست؟ مسئله‌شناسی فرهنگی با رویکرد مطالعات فرهنگی. تهران: دفتر مطالعات فرهنگی.
- قلی‌پور، ر. (1391). تصمیم‌گیری سازمانی و خط‌مشی‌گذاری عمومی. تهران: سمت.
- معرفت، محمد (1380). عناصر کارآمدی فرهنگ از نگاه قرآن. مشهد، نشر آستان قدس رضوی.
- موسوی همدانی، سید محمدباقر (1381). ترجمه تفسیر المیزان. تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
- نوایی، علی‌اکبر (1380). کارآمدی فرهنگ اسلامی، مجله اندیشه حوزه، شماره 29. صفحات 11-24.
- هادوی‌نژاد، م؛ و. نقی‌پورفر و ح. دانایی فرد (1390). «پیش‌فرضها و ارزشهای فرهنگ سازمانی اسلامی». دانشور رفتار مدیریت و پیشرفت، ش 2 (4): 48-32.
- هاوالت، ام. و رامش، ام. (1380). مطالعه خط‌مشی عمومی. ترجمه ع. بازرگان و ا. گلشن. تهران: [بی‌نا].
- همایون، م. و ن. جعفری هفتخوانی (1387). «درآمدی بر مفهوم و روش سیاست‌گذاری فرهنگی؛ درس‌هایی برای سیاست‌گذاران». اندیشه مدیریت، ش 2 (2): 60-41.
- Abbasi, A.S.; K.U. Rehman & S.H. Abbasi (2010). "Welfare and Protection Model for Organizational Management: The Islamic Perspective". *African Journal of Business Management*, 4 (5): 41-64.
- Alvani, M. (1992). **Public Administration**. Tehran: Ney Publications, 5th ed. (in Persian)

23 ♦ شناسایی مسائل فرهنگی در فرایند خط‌مشی‌گذاری در پرتو آیات قرآن کریم ...

- Alvani, M. & F. Sharifzadeh (2013). **Public Policy Making Process**. Tehran: Allame Tabatabaei University Publications. (in Persian)
- Anderson, J.E. (1984). **Public Policy Making: An Introduction**. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Armstrong, M., (2001). **Human Resource Management Strategies**. Translated by Abily, K., Tehran: Fara Publications. (in Persian).
- Buchhdz, R.A (1985). **Essentials of Public Policy for Management**. N.J: Prentico-Hall. Inc.
- Cameron, K.S. & R.E. Quinn (1998). **Diagnosing and Changing Organizational Culture**. Reading, MA: Addison- Wesley.
- Dannie Fard, H. (2009). **Public Administration Challenges in Iran**. Tehran: Samt Publications. (in Persian)
- Davis, S., (1994). **Organization Culture Management**. Translated by Mirsepari, N., Tehran: Morvarid Publications, 1st edition. (in Persian).
- Fazeli, N. (2015). **What Is Issue? Understanding Cultural Issues through Cultural Studies Perspective**. Tehran: Cultural Studies Office. (in Persian)
- Gholi Pour, R. (2012). **Organizational Decision-Making and Public Policy Making**. Tehran: SAMT. (in Persian)
- Hadavi-Nejad, M.; V. Naghi-Pourfar & H. Dannie Fard (2011). "Assumptions and Values of Islamic Organizational Culture". *Journal of Management and Advances Behavior*. 2 (4): 32-48. (in Persian)
- Hakim. A. (2012). "The Implementation of Islamic Leadership and Islamic Organizational Culture and Its Influence on Islamic Working Motivation and Islamic Performance PT Bank Mu'amalat Indonesia Tbk. Employee in the Central Java". *Asia Pacific Management Review*, 4 (7): 77-90.
- Henry, N.L. (1986). **Public Administration and Public Affairs**. N.J. Prentice- Hall
- Homayoun, M. & N. Jafari Haftkhani (2008). "Introduction to Cultural Policy Making Concept and Method: Lessons for Policy Makers". *Journal of Management Thinking*, 2(2): 41-60. (in Persian)
- Hoque. Z. (2013). "Organisational Culture: Features and Framework from Islamic Perspective". In: www.emeraldinsight.com.
- Howlett, M. & M. Ramesh (2001). **Studying Public Policy**. Translated by A. Bazargan & A. Golshani. Tehran: Public Administration Education Institute. (In Persian)
- Imam Khomeini, R. (1999). **Scriptures of Imam**, Vol. 3. Tehran: Collecting and Publication of Imam Khomeini's Records Institution. (in Persian)
- Ma'refat, M., (2001). **Elements of Culture Efficiency from Quran Perspective**. Mashhad: Astan Ghods Razavi Publications. (in Persian)
- Mousavi Hamedani, S.M.B. (2002). **Translate of Tafsir al-Mizan**. Tehran: Publishing Islamic Culture. (in Persian).
- Navaee, A.A., (2001). **Efficiency of Islamic Culture**, Andisheye Hoze Magazine, Vol. 29, PP. 11-24. (in Persian)

- Pour-Ezzat, A. & M. Alvani (2004). "Logical Foundations for Designing a Public Policy System to Realization of Truth Justice (Based on Nahj-al-balaghe)". *Daneshvare Raftar*, 11(5): 11-38. (in Persian)
- Pour-Ezzat, A.; Sh. Bagheri Miyab, M. Bagheri & M. Mazaheri (2013). "A Futuristic Policy Making System through Models Synergies". *Rahbord-e Farhang*, 22 (10): 21-40. (in Persian)
- Salehi Amiri, R. & A. Azimi Dolat-Abadi (2008). **Foundations of Cultural Policy Making and Planning**. Tehran: Institute of Strategic Researches, Majma Tashkhis Maslehat Nezam. (in Persian)
- Sharif Zadeh, F.; M. Alvani, B. Rezaei Manesh & M. Mokhtariyan Pour (2013). "Barriers of Implementing Cultural Policies from First to Forth Development Program: A Review on Cultural Managers' Experiences". *Strategic Management Thinking Journal*, 113 (2): 24-39. (in Persian)
- Zarei Matin, H. (2013). **Advanced Organizational Behavior Management**. Tehran: Agah Publications. (in Persian)

